
L'AGRICULTURA SOCIAL, UNA ACTIVITAT QUE RETORNA A LA SOCIETAT MÉS DEL QUE INVERTEIX. APLICACIÓ DEL MÈTODE DEL RETORN SOCIAL DE LES INVERSIONS

Antoni F. Tulla,¹ Ana Vera,¹ Carles Guirado² i Natàlia Valldeperas³

1. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra

2. Fundació Espigoladors, el Prat de Llobregat

3. Professional autònoma, Efmers, 22@Barcelona

REBUT: 24 de gener de 2018 - ACCEPTAT: 20 de març de 2018

RESUM

L'agricultura social (AS), promoguda per institucions públiques o privades, pretén facilitar la inserció laboral de col·lectius en risc d'exclusió social (RES) a través de l'activitat agrària, la transformació dels productes agraris o la relació amb la natura. La metodologia del retorn social de les inversions (SROI) ens permet comptabilitzar els guanys de la societat respecte del conjunt de les aportacions dels agents d'interès, els quals cal identificar. En nou dels deu projectes estudiats, de mitjana, hi ha un retorn social, econòmic i ambiental de prop de tres euros per cada euro utilitzat. Cal mesurar tots els resultats i donar-los valor, incorporant els costos i els beneficis socials, mediambientals i econòmics, i quantificant el canvi que genera l'activitat d'una organització. Hi ha conceptes que no es poden quantificar directament i requereixen que s'empri una *variable financera aproximada* usada com a indicador o valor de referència. La metodologia SROI inclou elements objectius i subjectius que es garanteixen per un protocol establert per la *Guide to social return on investment* de l'Oficina del Tercer Sector Social (TSS) de la Gran Bretanya.

PARAULES CLAU: agricultura social, Catalunya, exclusió social, agents d'interès, SROI, tercer sector social, valor afegit.

Correspondència: Antoni F. Tulla i Ana Vera. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona. C. de la Fortuna, Edifici B. 08193 Bellaterra. Tel.: 935 814 133. A/e: antoni.tulla@uab.cat, ana.vera@uab.cat. Carles Guirado. Fundació Espigoladors. Carrer del Riu Túrria, baixos. 08820 El Prat de Llobregat. A/e: carlesguirado@gmail.com. Natàlia Valldeperas. A/e: nataliavalldeperas@gmail.com.

LA AGRICULTURA SOCIAL, UNA ACTIVIDAD QUE DEVUELVE A LA SOCIEDAD MÁS DE LO QUE ESTA INVIERTE. APLICACIÓN DEL MÉTODO DEL RETORNO SOCIAL DE LAS INVERSIONES

RESUMEN

La agricultura social (AS), promovida por instituciones públicas o privadas, pretende facilitar la inserción laboral de colectivos en riesgo de exclusión social (RES) a través de la actividad agraria, la transformación de los productos agrarios o la relación con la naturaleza. La metodología del retorno social de las inversiones (SROI) nos permite contabilizar cuál es el beneficio de la sociedad en relación con el conjunto de aportaciones de los agentes de interés, que deberán identificarse. En nueve de los diez proyectos estudiados, de promedio, hay un retorno social, económico y ambiental de casi tres euros por cada euro utilizado. Se debe medir y dar un valor a todos los resultados, incorporando los costes y los beneficios sociales, medioambientales y económicos, y cuantificando el cambio que genera la actividad de una organización. Los conceptos que no se pueden cuantificar de forma directa precisan de una *variable financiera aproximada* usada como indicador o valor de referencia. La metodología SROI incluye elementos objetivos y subjetivos que se garantizan por un protocolo establecido por la *Guide to social return on investment* de la Oficina del Tercer Sector Social (TSS) de Gran Bretaña.

PALABRAS CLAVE: agricultura social, Cataluña, exclusión social, agentes de interés, SROI, tercer sector social, valor añadido.

SOCIAL FARMING: A HIGH-RETURN INVESTMENT FOR SOCIETY. APPLICATION OF THE SOCIAL RETURN ON INVESTMENT (SROI) METHOD

ABSTRACT

Social Farming (SF), promoted by public or private institutions, aims to facilitate the access to the labour market of groups at risk of social exclusion (RSE) through agrarian activity, the transformation of farm products, or contact with nature. The Social Return on Investment (SROI) method allows accounting of the return to society based on the overall set of contributions of the stakeholders, who must be identified. On the average, for nine of the ten cases studied here, there is a social, economic and environmental return of approximately €3 on each euro invested. It is necessary to measure and attribute a value to all the results, incorporating social, environmental and economic costs and benefits, and quantifying the change generated by an

organization's activity. There are concepts that can be quantified directly while others need to use a "financial proxy" as an indicator of reference values. The SROI method includes objective and subjective elements that are based on a protocol established by the *Guide to Social Return on Investment* of the UK's Office of the Third Sector.

KEYWORDS: social farming, Catalonia, social exclusion, stakeholders, SROI, Third Sector, added value.

1. INTRODUCCIÓ

El retorn social de les inversions (*social return of investment*, SROI) és un mètode que neix l'any 1997 als Estats Units, quan el Roberts Enterprise Development Fund (REDF),¹ entitat del tercer sector social (TSS) que fomenta la inserció sociolaboral de persones en risc d'exclusió social (RES), va voler mesurar l'impacte d'empreses socials de la ciutat de San Francisco. El 2004 es va crear The SROI Network, una xarxa europea que pretén establir estàndards per a mesurar el valor del retorn social, i que actualment rep el nom de *Social Value International* (Nicholls *et al.*, 2012).²

En aquest article es presenta la situació de l'agricultura social (AS) a Catalunya el 2017, s'explica el marc conceptual i la metodologia emprada, bàsicament el mètode SROI. A continuació, s'analitzen els deu casos estudiats, dels quals únicament s'ha calculat l'SROI en nou, i es presenten els resultats generals i les conclusions finals. La principal aportació serà explicar com es pot avaluar el retorn social i quin ha estat el resultat en cada entitat estudiada i a escala global.

Aquesta recerca es va iniciar l'any 2012 amb el projecte «L'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació per a col·lectius en risc de marginació»,³ que pretenia conèixer de prop el sector de l'AS i identificar les aportacions que pot fer a la societat catalana. A partir d'aquest projecte, es va detectar la necessitat de continuar amb una anàlisi econòmica i una avaluació de l'impacte social d'aquesta activitat (Tulla *et al.*, 2015).

2. OBJECTIU DE LA RECERCA I ÀREA D'ESTUDI

L'AS s'emmarca dins l'àmbit de l'economia social i solidària (ESS) (Lavi- lle, 2015) i el projecte «L'agricultura social: anàlisi econòmica i avaluació del

1. Per a més informació, vegeu <http://redf.org/>.

2. Per a més informació, vegeu <http://socialvalueint.org/>.

3. Es va publicar un primer article introductori sobre l'origen i les característiques de l'AS a Catalunya i Europa amb una anàlisi DAFO a *Quaderns Agraris* (Tulla *et al.*, 2015).

retorn a la societat⁴ pretén demostrar la viabilitat dels projectes d'AS i com les activitats d'AS tenen beneficis socials directes en termes d'ocupació, educació, formació, teràpia i rehabilitació de col·lectius en RES, i com produeixen un retorn a la societat de les inversions públiques i privades en forma de contribucions al desenvolupament local en àrees rurals i periurbanes, a la cohesió social i a la salut de les persones (Nicholls *et al.*, 2012). L'objectiu final és contribuir a l'expansió del sector de l'AS i afavorir la creació d'experiències noves.

S'han estudiat els col·lectius o agents d'interès relacionats amb l'AS a través de l'anàlisi de deu casos situats a Catalunya.⁵ Pel que fa a l'àrea d'estudi, Catalunya, cal constatar que en els darrers anys la superfície agrícola útil (SAU) s'ha reduït: entre el 1997 i el 2013 ha passat d'1.869.203 ha a 1.125.268 ha. El mateix ha succeït amb el nombre d'explotacions agrícoles i ramaderes, que han passat de 68.944 (1997) a 59.097 (2013), i les explotacions petites han anat desapareixent a un ritme més intens (Idescat, 2017). Aquest fet contrasta amb la multifuncionalitat creixent de l'activitat agrària d'algunes àrees rurals i periurbanes, que promou el desenvolupament agroecològic local, la innovació social i l'elaboració de productes de qualitat, i també l'AS.

3. METODOLOGIA

Primer, s'ha fet una revisió bibliogràfica del concepte d'AS i s'ha actualitzat la base de dades d'entitats d'AS i de jardineria des del 2014 fins al juny del 2017. La llista inicial d'entitats es va elaborar a través del TSS, i s'hi han afegit les entitats i els projectes coneguts per altres fonts. A tots se'ls va enviar un qüestionari per Internet per a conèixer-ne les característiques.

Segon, per a avaluar la viabilitat econòmica, s'ha utilitzat el compte de resultats, que relaciona els ingressos i les despeses d'un exercici, i indica si s'hi generen excedents o pèrdues. S'ha considerat l'exercici del 2015.

Tercer, per a mesurar i quantificar el valor del retorn a la societat de la inversió realitzada, s'ha emprat l'SROI, que incorpora els costos i beneficis socials, mediambientals i econòmics de les activitats de l'organització. Els canvis generats per un projecte en un període determinat es poden calcular relacionant el retorn obtingut i les inversions fetes en aquest període. Una ràtio de 3:1 indica que per cada euro invertit es generen prop de tres euros en valor social, econòmic o ambiental. La metodologia SROI permet dos tipus d'anàlisi: una de retrospectiva segons resultats (*outputs*) reals que ja han

4. Projecte finançat pel programa RecerCaixa (2011ACUP23), convocatòria del 2011.

5. A la jornada *L'agricultura social a Catalunya: Anàlisi del sector i reptes de futur* (Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona), realitzada a la Masia Can Calopa de Dalt el 31 de març de 2017, es van mostrar els resultats obtinguts de l'anàlisi de viabilitat econòmica i avaluació de l'SROI, a les deu entitats estudiades.

tingut lloc (el nostre cas), o bé una de prospectiva, que pretén predir quin serà el valor social futur si s'assoleixen els resultats esperats.

Les utilitats de la metodologia SROI són: 1) permet una planificació estratègica, i ajuda a conduir els recursos cap a les activitats amb un impacte social més gran; 2) facilita estimar quin és el valor social que genera cada activitat, segons una metodologia qualitativa; 3) possibilita el diàleg amb els agent d'interès (*stakeholders*) al llarg de tot el procés, cosa que millora la capacitat de comunicació entre els actors socials i la resta de la societat; 4) és útil per a conèixer, no tan sols l'eficàcia, sinó també l'eficiència dels diferents actors en la generació del valor social i mediambiental, i 5) pot facilitar les inversions socials en l'AS en mostrar als inversors, públics i privats, els rendiments socials obtinguts. La principal limitació és que les ràtios resultants de diferents estudis no són comparables, ja que l'aplicació de la metodologia pot ser diferent en cada cas, perquè varien els actors involucrats, o bé per la subjectivitat de la informació específica. El TSS de la Gran Bretanya està elaborant una estandardització dels indicadors i de les variables financeres aproximades (*financial proxies*) per a fer possible aquesta comparació.

4. CARACTERITZACIÓ DEL SECTOR DE L'AGRICULTURA SOCIAL A CATALUNYA

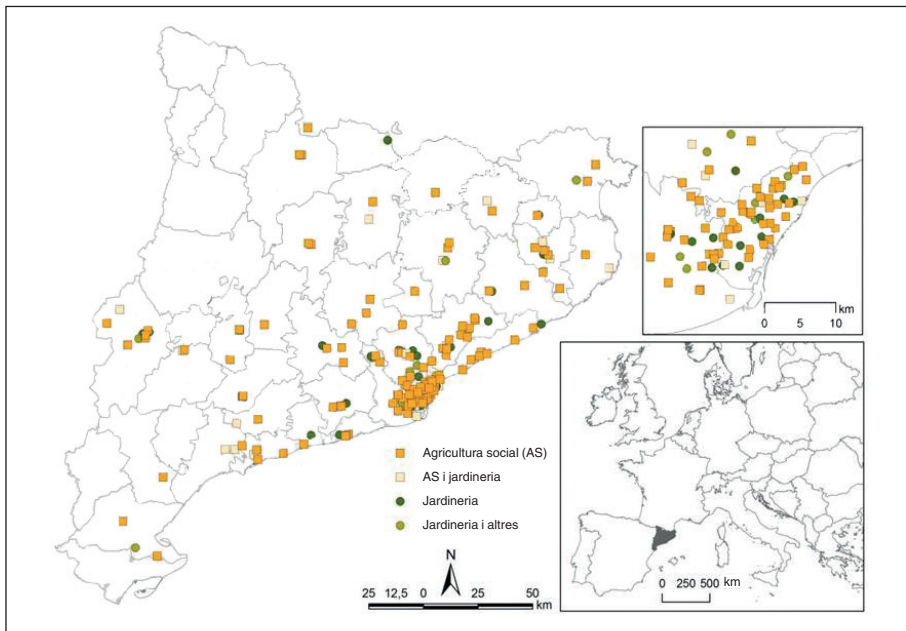
S'ha elaborat una base de dades amb 206 entitats d'AS i jardineria a Catalunya, de les quals 161 són d'AS, sobre les quals es farà l'anàlisi, i 45 de jardineria, que pot ser un sector potencial d'iniciatives d'AS en el futur. La distribució territorial (figura 1) mostra que hi ha projectes per tot el territori, però menys a les comarques perifèriques.

L'anàlisi del sector de l'AS a Catalunya es fa a partir dels ítems següents: *a)* l'àmbit d'actuació, *b)* l'activitat desenvolupada, *c)* els criteris de producció ecològica, *d)* els col·lectius beneficiaris, *e)* la forma jurídica, *f)* la modalitat d'inserció dels col·lectius i *g)* l'evolució en el temps de la creació de projectes.

a) L'àmbit d'actuació de l'AS es focalitza en la inserció sociolaboral, per a donar oportunitats d'ocupació a les persones en RES (46 % d'entitats el 2017), i en els horts socials (45 %), un fenomen en expansió com a resposta a les situacions de precarietat i d'emergència social degudes a la crisi econòmica del 2008. Els promouen els moviments socials, les iniciatives ciutadanes o l'Administració local. Altres entitats treballen amb la teràpia o la rehabilitació (5 %), dirigides a persones amb algun tipus d'addicció, o bé les que treballen en l'àmbit de l'educació i la formació (4 %) amb l'objectiu de capacitar els joves que han abandonat de manera prematura els estudis.

b) L'agricultura n'és la principal activitat (77 %) i s'orienta a l'horticultura i el cultiu d'olivera, vinya o bolets. La transformació de productes agraris (8 %) inclou l'elaboració de melmelades, cervesa artesana o de productes lactis.

FIGURA 1. Distribució territorial d'entitats d'AS i jardineria a Catalunya. Any 2017

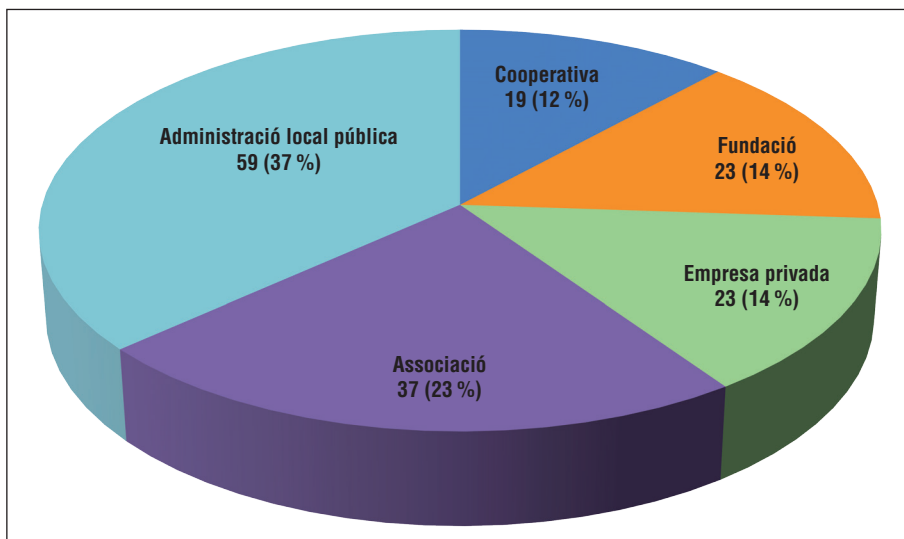
FONT: Elaboració pròpia a partir de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC).

També hi ha treballs forestals (7 %) i serveis (6 %) relacionats amb l'activitat agrícola (comercialització en circuits curts). Finalment, hi trobem l'artesania o el sector ramader.

c) La majoria de les experiències (61 %) produeixen amb criteris ecològics, fet que representa una fortalesa per al sector. De la resta d'entitats, el 33 % no fa una producció ecològica per la dificultat que comporten aquests tipus de certificacions, malgrat que la seva activitat hi és sensible. I la resta (6 %) no poden perquè la seva activitat no permet la certificació ecològica, com en el cas dels treballs forestals.

d) Les persones amb discapacitat i/o trastorn mental (35 % actualment en el conjunt d'entitats) eren el col·lectiu beneficiari principal fins a la crisi del 2008. Després s'ha estancat i han aparegut col·lectius nous. La situació d'emergència social ha ampliat el ventall dels col·lectius en RES, com els grups en situació de pobresa material (28 %) o d'atur (9 %), que poden trobar ocupació a través del treball agrari, i de vegades poden cultivar els seus propis productes hortícoles en espais cedits. La gent gran també ha augmentat (14%), degut a la nova legislació que ha facilitat la creació d'hortos per a persones jubilades (Faus *et al.*, 2012). Trobem també altres col·lectius

FIGURA 2. Distribució de les entitats d'AS segons la seva forma jurídica, en valor absolut i en percentatge. Any 2017

FONT: Elaboració pròpia.

socialment vulnerables (14 %), com són els joves, els de l'àmbit penitenciari, els immigrants, les dones maltractades o les persones sense llar.

e) Pel que fa a la forma jurídica (figura 2), predominen les organitzacions de caràcter ciutadà, sense ànim de lucre, com les fundacions (14 %) o les associacions (23 %). Hi ha també les organitzacions del TSS, com les institucions privades sense ànim de lucre (14 %) i les cooperatives (12 %) amb una funció social i assistencial. Finalment, les entitats promogudes des de l'Administració local (37 %), com els horts socials, que mostren la col·laboració entre el sector públic i privat, ja que fomenten la cohesió social, l'economia solidària i el desenvolupament local resilient (Estela, 2015).

f) Les iniciatives d'AS s'adapten a les modalitats legals d'inserció dels diversos col·lectius en RES. Els centres especials de treball (CET)⁶ (31 %) són empreses socials que asseguren la feina remunerada a persones amb discapacitat i en garanteixen la integració laboral en un entorn de treball protegit. Les empreses d'inserció (EI) (13 %) prioritzen la integració sociolaboral de persones en RES amb una tutela temporal i les preparen per al mercat laboral. Altres modalitats d'inserció, com els serveis de teràpia ocupacional (STO) (2 %),

6. Els centres especials de treball depenen del Departament d'Empresa i Coneixement. Estan regulats pels Reials decrets 2273/1985, de 4/12, i 1368/1985, de 17/07. L'Administració pública subvenciona el manteniment de llocs de treball protegits, la contractació d'unitats de suport a l'activitat professional (USAP) i bonifica les quotes de la Seguretat Social.

promouen la integració de persones amb dificultats orientant-les al mercat laboral ordinari. Hi ha altres formes d'inserció que pretenen donar solució a situacions d'emergència social en el context local i des d'una economia informal, es basen en el suport mutu i l'acció col·lectiva per a donar oportunitats als col·lectius amb RES. Abracen des de les cooperatives agrícoles, per a fomentar l'autoocupació de persones en atur de llarga durada, fins als horts d'autoconsum promoguts pels serveis socials de les administracions locals.

g) L'AS a Catalunya sorgeix amb iniciatives com L'Olivera Cooperativa (Vallbona de les Monges, 1974) o La Fageda (Olot, 1982). El sector creix suaument fins a la dècada de 1990, quan hi ha un increment més significatiu, per la preocupació pels drets dels col·lectius amb fragilitats que fins aleshores no tenien visibilitat social (Marbán i Rodríguez, 2006). Després de la crisi del 1993, les administracions públiques van crear programes d'acció social, i van afavorir els ajuts a l'AS. La crisi del 2008 va fer incrementar els col·lectius en RES i la implicació del TSS, cosa que va fer augmentar exponencialment el nombre de projectes.

5. MARC CONCEPTUAL DE L'AGRICULTURA SOCIAL

L'espai agrari ha experimentat, des de fa dècades, transformacions profundes (Marsden *et al.*, 1990; Hoggart i Paniagua, 2001; Woods, 2005), i la industrialització de l'agricultura des de mitjan segle xx va comportar importants canvis en les explotacions agràries tradicionals, les quals es van orientar vers un màxim rendiment productiu (Bowler, 1992; Lockwood, 1999), i van relegar les que no eren «competitives» a un lloc marginal dins del sector. En la dècada de 1980, la transició productivista va perdre pes en algunes àrees rurals i periurbanes, i s'inicia el canvi cap al postproductivisme agrari, en el qual s'incorporen noves funcions a l'agricultura que permeten diversificar l'economia rural amb activitats del sector terciari, cosa que dona lloc a l'agricultura multifuncional, on té un espai l'AS (Ilbery i Bowler, 1998; Armesto, 2005).

L'AS és un fenomen estès i consolidat a Europa, on l'activitat agrària, l'atenció sociosanitària i les polítiques socials s'uneixen per a donar respostes innovadores als col·lectius en RES (Guirado *et al.*, 2018). Els agents que desenvolupen aquests projectes són majoritàriament cooperatives, associacions, fundacions privades, centres de salut i obres de beneficència relacionades amb moviments religiosos (O'Connor *et al.*, 2010).

A Europa, cada país té els seus mecanismes de regulació, les seves organitzacions de suport i les seves pròpies lleis sobre el sector. Els estats han adaptat aquest fenomen als sistemes de benestar, als models d'atenció sociosanitària, als programes de desenvolupament rural i a les polítiques socials. No obstant això, com apunta Iacovo (2010), hi ha models d'implementació

que marquen una diferenciació clara entre els països del centre i del nord d'Europa i els del sud, i fa referència tant als estadis de desenvolupament de l'AS com a la tipologia de les experiències. En els primers, el govern té un paper predominant en la regulació i en el desenvolupament de l'AS (Iacovo, 2010; Guirado *et al.*, 2013; Tulla *et al.*, 2015). L'estat fixa directrius per a aquesta activitat, i fomenta així la creació d'institucions que donin suport a l'AS; a més estableix línies de finançament concretes per a les persones promotores i per a les entitats proveïdores de l'atenció socio sanitària, amb programes de subvencions públiques per als usuaris. En canvi, als països del sud —excepte a Itàlia, on es va aprovar una llei específica l'agost del 2015—⁷ el fet de ser un fenomen emergent fa que l'estat ocupi un lloc subsidiari en el desenvolupament de l'AS, i és el TSS qui ha d'impulsar el sector i establir xarxes d'ajuda, com succeeix a Espanya (Guirado *et al.*, 2014; Guirado *et al.*, 2018), a Portugal (Firmino, 2011; Silva, 2015) o a Grècia (Galiakis, 2014). Per tant, la mateixa activitat adopta diverses formes i diversos conceptes en contextos territorials diferents (Hassink, 2003; Hassink i Dijk, 2006; Hine *et al.*, 2008; Iacovo i O'Connor, 2009; Sempik *et al.*, 2010).

A partir de l'anàlisi bibliogràfica hem trobat terminologia abundant relacionada amb l'AS que permet analitzar els aspectes comuns bàsics i les diferències entre aquest concepte i els termes afins:

Green care és un concepte relacionat amb l'AS que recull un grup ampli d'activitats que tenen en comú l'ús de la natura per a promoure i mantenir el benestar físic, mental, social i educatiu de les persones (Haubenhofner *et al.*, 2010; Sempik *et al.*, 2010). *Green care in agriculture* (GCA) s'utilitza per a denominar les pràctiques que combinen la teràpia en l'entorn natural amb el treball agrari, en finques agràries, amb la finalitat de millorar la salut física i mental de les persones beneficiàries. L'objectiu és rehabilitar grups socials amb fragilitats i donar-los atenció socio sanitària (Dessein *et al.*, 2013).

Care farming (CF), un altre concepte associat a l'AS, es comença a utilitzar al Regne Unit a l'inici del segle XXI, com ja s'usava a Holanda (Leck *et al.*, 2014). Comporta l'ús d'explotacions agràries convencionals i dels paisatges agrícoles com a elements clau per a promoure la salut física i mental de les persones (Hine *et al.*, 2008). Es desenvolupa en l'àmbit terapèutic, encara que també hi ha algunes experiències en l'educació, la teràpia ocupacional o els programes d'integració social (Hassink i Dijk, 2006). L'objectiu és la creació d'oportunitats de desenvolupament personal i de rehabilitació de les persones vulnerables (Sempik *et al.*, 2010). Un element diferenciador és que l'explotació agrària tradicional actua com a centre proveïdor d'aquests serveis d'atenció socio sanitària, on les persones usuàries reben una cura inte-

7. *Gazzetta Ufficiale de la Repubblica Italiana*, Legge, 18 agost 2015, núm. 141, «Disposizioni in materia di agricoltura sociale» (en línia), <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/09/8/15G00155/sg>.

gral i fan activitats pròpies del treball agrari, la gestió del territori i el manteniment de la finca (Leck *et al.*, 2014). Els usuaris del CF paguen pels serveis oferts, encara que Dessein, Bock i Krom (2013) indiquen que, segons el país, és el sistema públic de salut qui finança aquestes activitats o bé les mútues privades de salut. Iacovo i O'Connor (2009) apunten que la cura dels usuaris en les *care farms* la fa personal qualificat. En alguns casos, com destaquen Leck, Evans i Upton (2014) per al Regne Unit, els *care farmers* són professionals amb experiència i formació especialitzada en l'atenció socio sanitària, que combinen amb el treball agrari per motivació personal i/o professional.

Finalment, el concepte *agricultura social*, anomenat *social farming* (SF) en l'àmbit anglosaxó, considera aquells elements que inclouen activitats i serveis terapèutics, d'inclusió, de rehabilitació, educatius i de formació i d'inserció laboral mitjançant els recursos agraris amb la finalitat de promoure la salut i l'ocupació, principalment en àrees rurals i periurbanes (Iacovo i O'Connor, 2009). Altres autors defineixen l'AS com l'ús d'explotacions agràries convencionals i paisatges agroforestals per a la promoció del benestar mental i físic de les persones en RES (Hassink, 2003; Hassink i Dijk, 2006; Hine *et al.*, 2008), que ofereix beneficis en els àmbits sanitari, social, educatiu i laboral (Sempik *et al.*, 2010). Finoula i Pascale (2008) concreten que en l'AS es compaginen l'atenció directa a col·lectius socialment vulnerables i el treball en finques agrícoles, i posen l'accent en l'apoderament.

Hi ha diferències entre els diversos conceptes. En les pràctiques del GCA i del CF, la promoció de la salut apareix com un element clau, i la naturalesa d'aquestes pràctiques relacionen l'activitat en una finca agrària amb l'atenció socio sanitària. En canvi, les experiències d'AS se centren més en la producció agroalimentària de qualitat i amb la creació de projectes empresarials econòmicament viables que tinguin per objectiu la inserció sociolaboral, la teràpia o l'educació de col·lectius en RES.

Un element clau en l'AS és l'apoderament dels col·lectius en RES, per tal de millorar-ne la qualitat de vida, la dignitat i la confiança en les pròpies habilitats. L'apoderament s'aconsegueix a partir de la inserció sociolaboral, utilitzant el treball en l'agricultura o en sectors derivats per a aconseguir-ho. En alguns casos, se'ls ofereix no solament l'ocupació d'un lloc de treball, sinó l'oportunitat de formar part d'un projecte col·lectiu i de participar en la presa de decisions, un fet important per a emancipar-se.

Altres diferències les trobem en la forma d'accés al servei. En el CF o el GCA, les persones beneficiàries paguen pels serveis assistencials, totalment o parcialment, en funció de la normativa de cada país i de la situació individual dels usuaris, en considerar-se un servei de salut. Els beneficiaris no formen part de l'organització, i únicament reben els seus serveis durant un temps concret. En canvi, s'observa que en les experiències d'AS el treball

amb els collectius en RES és més continuat en el temps, i amb una atenció més integral de la seva vida quotidiana, i no únicament com un servei d'atenció sanitària. A més, sovint, les persones beneficiàries perceben un salari per la seva activitat.

Alguns autors creuen que aquests conceptes es refereixen a un fenomen únic que respon a diferents adaptacions terminològiques en cada context territorial (Dessein *et al.*, 2013; Leck *et al.*, 2014; Guirado *et al.*, 2017). A partir d'aquí, hem intentat elaborar una definició pròpia de l'AS: conjunt d'experiències que utilitzen els recursos locals, agraris i/o naturals, per a millorar la salut, l'educació, la inserció sociolaboral i l'apoderament de collectius en RES. Els principals beneficiaris en són les persones amb necessitats laborals específiques (discapacitats, en situació d'atur de llarga durada, en situació de pobresa o procedents de centres penitenciaris), i/o amb necessitat de processos terapèutics o de rehabilitació (persones amb algun tipus d'addicció, dones víctimes de violència de gènere, persones amb trastorn mental o amb estrès posttraumàtic), amb necessitats específiques d'aprenentatge (nens/nenes, joves, gent gran), o bé altres collectius amb fragilitats socials com les persones immigrades o sense llar (Guirado *et al.*, 2014). Hi ha altres factors que cal destacar, com són la dimensió territorial de l'AS (Tulla *et al.*, 2017) i l'ambiental (García-Llorente *et al.*, 2016), ja que l'AS contribueix a la creació de noves estratègies de desenvolupament local, promou la creació d'aliances entre l'agricultura i l'atenció sociosanitària i genera nous models d'assistència i de benestar. A més, impulsa la creació de nous serveis per a les persones en àrees rurals, i fomenta una agricultura de proximitat, ecològica i de qualitat, amb un valor afegit de justícia social (Iacovo *et al.*, 2013).

6. CASOS ESTUDIATS

Les deu entitats d'AS escollides ens permeten conèixer cada projecte i recullen diferents tipologies territorials: tres situades a l'àrea periurbana de Barcelona (Can Calopa de Dalt, L'Ortiga, Els Horts de Can Salas); tres en àrees rurals (Casa Dalmasas, Aprodisca, Ambientals i Ecològics, Riu Verd), i quatre de rurals amb lligam a la ciutat (Bolet Ben Fet, Sambucus, La Klosca-CET, Delícies del Berguedà).

6.1. Can Calopa de Dalt

Can Calopa de Dalt és un projecte de L'Olivera Cooperativa,⁸ entitat d'AS fundada per uns joves urbans que van migrar a Vallbona de les Mon-

8. Per a més informació, vegeu http://www.olivera.org/php/09_barcelona_01_barcelona.php.

FIGURA 3. *Can Calopa de Dalt, conreu de vinya a Collserola i masia del segle XVI*

FONT: Antoni F. Tulla (març 2017).

ges l'any 1974 en una àrea rural en crisi per l'abandonament massiu del camp. L'any 2010, L'Olivera es fa càrrec de la gestió de la finca de Can Calopa de Dalt a Collserola, propietat de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest nou projecte d'AS, que inclou la gestió d'una llar residència i un CET, pretén reproduir el projecte social de Vallbona de les Monges. L'Olivera, incloent-hi Can Calopa de Dalt, ocupa més de 75 persones (el 50 % o més amb discapacitat intel·lectual o trastorn mental, també joves amb problemes d'integració) i l'any 2015 va produir més de 100.000 ampolles de vi i 7.000 litres d'oli. Col·laboren en el desenvolupament rural, promovent sinergies amb altres entitats i promocionant els productes locals d'agricultura artesana.

A Can Calopa de Dalt exploten 3 ha de vinyes de la finca (figura 3) i elaboren, al celler de la masia, el Vi de Barcelona per a l'Ajuntament i el Vi de Collserola (10.000 ampolles el 2015), el qual comercialitzen directament per fer més viable el projecte. Conreen també 2,5 ha de vinya a Sabadell (3.000 ampolles anuals del vi Vinyes del Parc Agrari de Sabadell) i 3,5 ha a la finca la Muntada, al Parc de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, per un conveni d'ús amb la Diputació de Barcelona (vi 5 quarteres).⁹ En total, 9 ha. Duen a terme també serveis externs per a altres viticultors, càterings i lots de Nadal. Disposen de les dependències de la masia del segle XVI rehabilitada (figura 3), que és un recurs per a esdevenir un pol de dinamització de la producció pròpia del Parc de Collserola.

L'equip tècnic de Can Calopa de Dalt són: una directora; un enòleg; diversos educadors que fan torns per estar a la llar residència, que acompanyen els usuaris en les feines que han de fer i els donen suport; un psicòleg i una metgessa, que s'encarreguen de l'atenció als usuaris, i una cuinera. Hi ha quatre voluntaris que fan tallers d'escriptura, lectura, càlcul, treballs artesanals i hort amb els usuaris de la llar residència. Els col·lectius beneficiaris

9. Per a més informació, vegeu <http://www.5quarteres.cat/>.

són joves amb RES amb un grau de discapacitat intel·lectual i/o trastorn mental. El CET té previst doblar el nombre de persones per a la inserció sociolaboral, amb noves activitats i un nou allotjament.

El finançament del projecte és públic. Hi ha un conveni de gestió de la finca, que inclou una partida pressupostària de l'Administració local per al manteniment de la propietat i el projecte vitivinícola. Les subvencions de la Generalitat de Catalunya s'orienten al funcionament de la llar residència i als llocs de treball del CET.

6.2. L'Ortiga

L'Ortiga¹⁰ pretén dinamitzar i difondre l'agricultura sostenible a l'entorn de Sant Cugat del Vallès i la Serra de Collserola a través de la producció ecològica, l'oferiment de recursos pràctics i formatius per a la dinamització agroecològica i el desenvolupament de projectes d'AS. Té una branca productiva i de comercialització que desenvolupa Ortiga Productes Ecològics, SL, i, des del 2014, una altra d'educativa i social en forma de cooperativa. Produeix agricultura ecològica a la finca de Can Montmany. La cessió d'ús d'aquesta finca l'obté per un conveni amb l'Ajuntament de Sant Cugat, per vint anys, després d'un concurs. L'Ortiga disposa d'oficina a Cal Temerari i d'un espai de 500 m², cedit per l'Ajuntament, per a impulsar el projecte d'horts socials de Can Possible. Comercialitza la producció pròpia i la d'altres pagesos propers a través de cistelles que es reparteixen a domicili, a grups de consum i a restaurants.

L'equip tècnic està format per vint persones (sis en són sòcies), cinc estan a la producció agrària i quinze a formació. Hi ha quatre programes: *a*) assistència a tallers i formació per a escolars (650 participants el 2015) a través del Pla de Dinamització Educativa de l'Ajuntament de Sant Cugat del Vallès; *b*) inserció de persones amb RES, junt amb els Serveis Socials municipals, a través de la formació en agricultura ecològica (14 persones el 2014) i de l'acompanyament en els horts d'autoconsum de Can Possible (27 persones el 2016); *c*) oferta de mòduls dels programes de formació i inserció del Pla de Transició al Treball (PFI-PTT), i *d*) cursos de formació a l'hort Turó de Can Matas per a educadors i adults d'agricultura ecològica, d'educació per a la sostenibilitat, d'autoconsum i millores alimentàries, i per a promoure els horts escola ecològics.

Els ingressos principals provenen de la venda de la producció agrària pròpia, a botigues i a través de cistelles, i de la prestació de serveis. El projecte d'inclusió social de persones socialment vulnerables a la finca de Can Montmany en col·laboració amb els Serveis Socials està contractat per l'Ajun-

10. Per a més informació, vegeu <http://www.lortiga.cat>.

tament. En el futur, volen fer de Can Montmany un centre de referència en agricultura ecològica.

6.3. Els Horts de Can Salas

Els Horts de Can Salas és un projecte de L'Heura, SLL¹¹ (Terrassa, 1994), un CET dedicat a la jardineria, als vivers i al manteniment d'espais verds que col·labora en la inserció sociolaboral de persones amb dificultats especials, discapacitat psíquica i/o trastorn mental. En disminuir la contractació pública amb la crisi del 2008 i per tal de mantenir els llocs de treball i la funció assistencial i diversificar la font dels ingressos, L'Heura va orientar part de la seva activitat a l'agricultura ecològica, seguint el mètode de les parades en crestell,¹² als camps de Can Salas a Torrebonica (Terrassa), masia on té instal·lacions pròpies (les oficines, els magatzems, l'agrobotiga i els horts educatius). L'Heura gestiona altres finques en règim d'arrendament.

El projecte Els Horts de Can Salas, iniciat el 2013, preveu: *a*) visites escolars d'introducció a l'agricultura ecològica i de proximitat, per tal de potenciar el consum responsable i el valor de les petites accions per a la conservació del planeta; *b*) horts (4 ha) de producció certificada pel Consell Català de la Producció Agrària Ecològica (CCPAE) amb inserció laboral, i *c*) comercialització de productes ecològics i de proximitat, destinats a l'hostaleria, botigues petites i l'agrobotiga, i la gestió de les cistelles del grup de consum EcoMola.

L'equip tècnic està constituït per: un enginyer agrícola; una biòloga; un pedagog; una assistenta social, que fa el seguiment dels treballadors aplicant l'itinerari personalitzat d'inserció sociolaboral; una administrativa, que té cura dels temes econòmics, i una coordinadora, que gestiona el projecte. Els beneficiaris (quatre l'any 2015) tenen discapacitat intel·lectual i/o trastorn mental, i provenen de l'àrea de jardineria. Es van seleccionar els més adaptats al treball agrari, i que podien experimentar canvis positius en la seva situació personal. Dins l'àmbit de la formació, l'any 2015 es van registrar 592 usuaris, un 84,4 % pertanyien a escoles que visitaven els horts i un 15,6 % a famílies i adults que assistien als cursos.

Els ingressos provenen de la venda i comercialització dels productes d'horta, i de la prestació de serveis (les visites escolars i els cursos de formació). Com a CET, rep una subvenció pública.

11. Per a més informació, vegeu <http://www.heura-cet.cat>.

12. Sistema de conreu per a horts de producció ecològica que requereix poc espai i poca aigua, on *parada* podria ser sinònim de bancal i *crestall* de mantell orgànic. Per a més informació, vegeu http://www.gasparcaballerodesegovia.net/ca/agricultura_ecologica.html.

6.4. Casa Dalmases

La Fundació Casa Dalmases rep com a herència el palauet Casa Dalmaes (del segle XVII)¹³ de Cervera, l'any 2009, i es dedica a impulsar projectes socials que ajudin a l'ocupació de persones en RES de la Segarra. Pretén millorar-ne la qualitat de vida, mitjançant la inserció social i laboral, i amb un servei d'orientació familiar i social. El patrimoni arquitectònic del palauet es vol obrir al públic mitjançant un conveni amb l'Ajuntament.

A l'obrador dels baixos de Casa Dalmases, s'elabora cervesa artesana, varietats rossa i vermella, que es ven a la comarca. El projecte inclou la botiga l'Espígol (creada el 2012), on es venen productes locals amb valor social. A la botiga també hi col·laboren entitats socials del territori, com l'Associació Alba, amb el Centre Ocupacional l'Espígol, galetes El Rosal i els centres d'Emaús Rural,¹⁴ que van a les fires locals de cervesa. Contribueix a la dinamització econòmica i comercial de la ciutat de Cervera i del seu entorn, i posa en valor el cereal (ordi i blat) com un producte de proximitat. Participa en la marca Vogadors,¹⁵ una estructura de comercialització en grup.

L'any 2015, l'equip estava format per un tècnic de producció i la coordinadora del projecte i secretària de la Fundació. Hi ha un grup de col·laboradors voluntaris que fan tasques administratives, de gestió, d'acompanyament dels usuaris, i també de rehabilitació de l'immoble. El beneficiari del projecte és un home amb discapacitat intel·lectual que treballa en l'elaboració de la cervesa artesana. També hi ha vuit persones amb dificultats especials en pràctiques, cinc de l'Associació Alba i tres d'Emaús Rural, en tasques d'atenció al públic a la botiga l'Espígol o participant en fires.

Els ingressos bàsics provenen de les vendes de la cervesa artesana, i recentment també de la xocolata. També té les aportacions mensuals dels nou membres del Patronat de la Fundació, l'òrgan gestor. Per a començar el projecte, l'any 2012, va obtenir finançament per micromecenatge a través de la plataforma Verkami, i finançament públic del programa EmprenSocial de la Generalitat de Catalunya. El 2015, va rebre una subvenció de l'Obra Social «La Caixa» de 25.000 €, per a fer l'obrador de cervesa. Anualment rep aportacions «en espècie» de L'Olivera Cooperativa (1.500 ampolles de 75 cl), i d'una empresa que dona 30.000 taps corona per a tapar les ampolles. També hi ha l'aportació de Gustum, entitat col·laboradora de l'Associació Leader de Ponent, que impulsa projectes agroalimentaris que posen en valor el territori, com és la Ruta de la Cervesa Artesana de Lleida.

El 2016 es fixa doblar la producció del 2015 i arribar als 500 litres setma-

13. Per a més informació, vegeu <http://casadalmases.org>.

14. Per a més informació, vegeu Plaza (2017) i <http://www.emausrural.org>.

15. Vogadors és una plataforma constituïda per sis projectes d'AS (Delícies del Berguedà, L'Olivera Cooperativa, Casa Dalmases, Sambucus, Bolet Ben Fet i Espigoladors), que s'agrupen l'any 2015 com una estratègia comercial.

nals de cervesa (26.000 litres l'any), cosa que ha de permetre incorporar més persones en inserció, comptant amb ajuts públics com el Programa de Garantia Juvenil (2016), així com millorar les condicions laborals de l'equip tècnic. L'any 2016 s'inicia l'elaboració de xocolata artesana sota la marca «La Vall d'Or», per tal de complementar l'activitat.

6.5. Bolet Ben Fet

Aquest projecte té origen, l'any 2007, en la trobada entre un emprenedor, que ja treballava amb bolets de cultiu, i el Taller Escola Barcelona (TEB).¹⁶ El projecte amb marca Bolet Ben Fet¹⁷ es vincula a TEB Verd, SCCL, cooperativa dedicada a la gestió ambiental i al manteniment d'espais verds, l'any 2008 quan l'emprenedor, i gerent actual, s'hi associa i ubica l'explotació a Sant Antoni de Vilamajor. Aquest seria un projecte d'AS que ha buscat una entitat mare per a establir-se. L'objectiu és crear ocupació en el sector agrícola per a col·lectius en RES i oferir un producte de qualitat i amb certificació ecològica (la producció de xiitake i gírgola de castanyer el 2014 va ser de 13,6 t), socialment just i ambientalment sostenible, que es ven a restaurants i botigues especialitzades, buscant un segment de mercat gourmet. S'obté un producte secundari, els sacs on s'inoculen les espores dels bolets, que, un cop utilitzats dues o tres vegades, serveixen de compost a l'agricultura ecològica. Un altre producte són sacs de floració de xiitake i de gírgoles de castanyer per a vendre a altres entitats.

L'equip tècnic està format per una directora del CET, els monitors encarregats del treball de les persones en inserció, un responsable de la producció de bolets i una treballadora social. Els col·lectius beneficiaris són sis persones amb discapacitat intel·lectual i/o trastorn mental, que es preparen per a la inserció sociolaboral.

La Generalitat de Catalunya subvenciona els llocs de treball protegits del CET. El 2015 Bolet Ben Fet va participar en el programa Momentum Project¹⁸ del BBVA, va rebre formació i assessorament i un crèdit de 105.000 € que calia retornar en set anys per a consolidar el projecte. Ha rehabilitat una granja de cargols, per adaptar-la al conreu de bolets. Les naus acullen les sales on es preparen, s'esterilitzen i s'inoculen els sacs, i on es preparen

16. L'entitat TEB, grup cooperatiu del TSS format per set cooperatives, entre les quals TEB Verd, fa quaranta-cinc anys que treballa amb col·lectius socialment vulnerables (el 2015 té 600 llocs de treball, dels quals 450 tenen discapacitat intel·lectual) en sectors com la jardineria, la manipulació industrial, l'electrònica i els serveis. Per a més informació, vegeu <http://www.teb.org/>.

17. Per a més informació, vegeu <http://www.boletbenfet.com/>.

18. Momentum Project dona impuls a iniciatives d'emprenedoria social. En una primera etapa ofereix formació per a preparar els projectes i, en una segona, presenta els projectes a inversors privats per a facilitar-ne el finançament.

les comandes. A més, té el suport empresarial de TEB Gestió, entitat que s'encarrega dels serveis d'administració i finances i de recursos humans de totes les cooperatives del grup. Forma part de la cooperativa social 2147 Mans,¹⁹ impulsada per la Xarxa Agrosocial,²⁰ una plataforma per a la venda dels productes de diferents entitats d'AS en supermercats i botigues especialitzades. Si aconseguix més finançament, podrà generar més llocs de treball, amb la possibilitat també d'ampliar l'explotació i replicar la idea amb els mateixos estàndards de qualitat i amb la mateixa finalitat social a altres territoris.

6.6. Sambucus

El projecte Sambucus²¹ neix el 2011 a Manlleu (Osona) com a cooperativa de treball i EI, per a donar oportunitats d'ocupació a persones amb dificultats sociolaborals per tal que puguin esdevenir autònomes i accedir al mercat de treball en igualtat de condicions. L'Administració local (Consorti del Lluçanès i Ajuntament de Manlleu) va detectar que s'estava produint un procés d'exclusió social local en el qual calia incidir i generar oportunitats laborals. Es va optar per abordar-ho a través d'activitats productives dels àmbits agrícola i gastronòmic, mitjançant programes que combinessin treball, formació i acompanyament dels col·lectius en RES.

L'any 2015, Sambucus guanya el concurs per a gestionar el restaurant del Mercat Municipal de Manlleu, i el projecte passa a combinar la producció agrícola ecològica amb la gastronomia de productes de proximitat i de qualitat. Ho fa amb set línies de treball: 1) el servei al restaurant, on treballen joves en RES; 2) el càtering per a esdeveniments; 3) la gestió de cuines per a col·lectivitats, en concret, de les cuines d'una llar residència per a malalts mentals de Manlleu i d'una escola bressol a Roda de Ter; 4) el cultiu i l'assecat de plantes aromàtiques i medicinals a la finca Mas Vinyoles de Sant Pere de Torelló (2 ha ampliables a 5 ha), amb criteris ecològics, que ofereixen infusions i condiments; 5) la producció de patata ecològica (1,5 ha), inicialment de set varietats diferents, però que s'han reduït per a fer-la rendible, a dues finques, una a Manlleu i l'altra a Santa Cecília de Voltregà; 6) un hort d'autoconsum de 100 m², i 7) un programa de treball i formació per a joves en transició entre l'escola i el món professional que queden fora del sistema educatiu, per a ajudar-los a reprendre els estudis o la recerca de feina.

L'equip tècnic inclou la responsable del projecte, amb tasques de comercialització i de comptabilitat, una educadora, una encarregada de l'àmbit agra-

19. Per a més informació, vegeu <http://www.2147mans.coop/>.

20. Per a més informació, vegeu <http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/content/xarxa-agrosocial>.

21. Per a més informació, vegeu <http://www.sambucus.cat/>.

ri, una gestora de la cuina del restaurant, una administrativa i un alumne d'Aula Oberta en pràctiques. Els usuaris són persones en RES, joves que han abandonat els estudis, persones en situació d'atur i immigrants, dones bàsicament. L'any 2015 Sambucus va contractar onze persones: cinc dones immigrants (dones joves sense ingressos o amb fills a càrrec); dos homes en situació d'atur de llarga durada i quatre homes immigrants. Altres anys els joves procedien de programes de qualificació professional inicial o PFI, però l'exercici del 2015 es van incorporar a la brigada de jardineria de l'Ajuntament de Manlleu.

Els ingressos bàsics provenen de les vendes dels serveis i productes. També obté aportacions de tres entitats sòcies: ASCA (Acció Solidària Contra l'Atur), Gicoop i la Fundació Catalunya - La Pedrera. Aquesta, l'any 2015, va fer una aportació per a contractar una persona per a fer tasques comercials juntament amb Vogadors. A més, com a EI, va rebre la subvenció pública sobre el cost salarial dels treballadors, les bonificacions de la Seguretat Social i l'ajut per a contractar un tècnic de producció.

6.7. La Klosca-CET

La Klosca-CET, SLU,²² és una societat sense ànim de lucre constituïda l'any 2008, promoguda per l'associació Centre de Formació i Prevenció (CFP) (Mataró, 1979) i dos socis més. El CFP tenia vivers de planta ornamental i aromàtica i un espai d'horta, a més, tenia gallines i altres animals. La Klosca-CET aposta per una producció agroalimentària ecològica respectuosa amb el medi, amb el compromís social d'ocupar persones en RES, en especial les que pateixen algun trastorn mental. Pretén facilitar l'accés al mercat laboral d'aquelles persones que estan capacitades i evitar que es quedin a l'entitat. Produeix ous ecològics de proximitat certificats pel CCPAE, amb gallines alimentades amb pinsos ecològics, que duen una vida tranquil·la i cicles de cria natural. L'activitat té lloc a la finca de Sant Miquel de Mata (de 2 ha), cedida per l'Ajuntament de Mataró, en el límit del Parc Natural del Montnegre-Corredor. S'hi duu a terme la rehabilitació de la casa i de l'entorn degradat. Disposa de quatre naus per a les gallines ponedores (1.772 caps el 2015) i produeix unes 2.250 dotzenes d'ous mensuals.

L'equip tècnic està format per una enginyera agrícola i dos professionals externs al CFP, un psicòleg i una comercial, i un estudiant voluntari de Ciències Ambientals. De les set persones beneficiàries el 2015, sis tenen trastorn mental sever i una té discapacitat física. Treballen vint hores setmanals en la producció d'ous ecològics i algunes reben prestacions contributives i d'altres no, segons la situació familiar.

22. Per a més informació, vegeu <https://www.laklosca.cat>.

Els recursos principals del projecte provenen de la venda dels ous, però també de la subvenció que rep com a CET de l'Administració. Disposa també d'un crèdit tou que ha de retornar en vuit anys amb carència, concedit el 2013 per la Fundació Catalunya - La Pedrera. Amb tot, el CFP actua com a entitat matriu i garanteix el bon funcionament econòmic del projecte. La Klosca-CET forma part de la Xarxa Agrosocial,²³ impulsada per aquesta Fundació, i va participar en la creació de la cooperativa 2147 Mans, que comercialitza productes dels membres d'aquesta xarxa. Actualment, però, han optat per comercialitzar directament.

6.8. Aprodisca, Ambientals i Ecològics

Aprodisca, Ambientals i Ecològics²⁴ és una EI, situada a Constantí, constituïda com a societat limitada unipersonal (SLU) l'any 2010. L'entitat mare que la promou és Aprodisca, de Montblanc, una associació sense ànim de lucre nascuda el 1986 per a promoure la integració social i laboral dels fills amb discapacitat d'algunes famílies, que l'any 2016 té més de 350 beneficiaris discapacitats intel·lectuals i 100 treballadors i voluntaris. Va ser a partir del moment en què la Generalitat de Catalunya crea un equip professional per a adequar els serveis orientats a persones amb malaltia mental als centres amb col·lectius de discapacitats i crear un servei prelaboral, que Aprodisca (Montblanc) obre, l'any 2000, el servei residencial, i passa, poc després, a ser un dels vuit centres pilot de tractament de malaltia mental a Catalunya. L'ocupació es feia en empreses del sector de l'automoció, fins al 2007, en què una d'aquestes empreses es deslocalitza cap a Sud-àfrica. Llavors, crea un projecte propi de transformació agrària i productes dirigits a altres clients, que continua garantint, però, l'ocupació estable per a tots els treballadors discapacitats. L'any 2005, el Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya convida Aprodisca a treballar amb col·lectius en exclusió social i econòmica, i llavors li cedeix per a vint-i-cinc anys la finca Can Mas Fàbregas, una torre modernista situada a Constantí. L'EI Aprodisca, Ambientals i Ecològics s'hi instal·la per a produir horta ecològica amb segell CCPAE en 3 de les 5 ha disponibles. Una part de la producció abasta la cuina de l'associació mare.

L'equip tècnic de l'EI el formen la directora (prové de l'entitat matriu i hi dedica un 25 % de la jornada), l'expert de producció, la tècnica d'inserció sociolaboral (12,5 % de la jornada) i altres persones de reforç en moments de molta feina. Les persones beneficiàries són en RES, i l'EI es coordina amb la Xarxa de Serveis Socials de la Selva del Camp i de Constantí. Dels set homes

23. Per a més informació, vegeu <http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/content/xarxa-agrosocial>.

24. Per a més informació, vegeu <http://www.aprodisca.org>.

beneficiaris que hi treballen, dos reben la renda mínima d'inserció, un és un jove extutelat per la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència, tres tenen discapacitat intel·lectual o malaltia mental i un és aturat de llarga durada més gran de quaranta-cinc anys.

La venda dels productes d'horta és l'ingrés bàsic. També disposa de les subvencions de l'EI. A més, l'entitat matriu dona suport econòmic al projecte fins que s'estabilitzi.

La viabilitat del projecte implica combinar dues variables: l'estabilitat de l'ocupació dels treballador en RES i la viabilitat econòmica i social. Cal tenir present que els ajuts per a la inserció que es reben són en itineraris d'agricultura, una activitat estacional. Per a resoldre-ho, l'any 2016, un enginyer agrònom i uns gestors de l'entitat matriu van fer un pla de viabilitat, planificant els cultius i el destí d'aquesta producció d'acord amb l'ocupació variable de treballadors, i així garantir els itineraris d'inserció i la rendibilitat.

6.9. Delícies del Berguedà

Portal Berguedà Empresa d'Inserció, SLL²⁵ (Cercs, Berguedà, 2011), produeix derivats lactis que comercialitza amb la marca Delícies del Berguedà. Està promoguda per la Fundació Portal,²⁶ institució dedicada al treball preventiu, educatiu i terapèutic de joves i adolescents amb patologia dual, i al suport a les famílies, i va ser creada per famílies amb fills als centres de teràpia de la Fundació Amalgama. Portal Berguedà pretén que, a través del treball a l'obra, els joves assoleixin més autonomia i apoderament per a integrar-se en el mercat laboral, en adquirir hàbits laborals i capacitats. Persegueix ocupar els joves que acaben la teràpia i rep assessorament de la Fundació Amalgama, ja que alguns dels joves inserits procedeixen del centre terapèutic que aquesta fundació té a Valldaura (Berguedà).

Delícies del Berguedà elabora iogurts naturals ecològics de diferents classes (6.000 iogurts setmanals de mitjana l'any 2015), un amb melmelada artesana de Casabella Natura,²⁷ un producte local amb segell ecològic. S'elaboren amb la llet de la granja Cal Gris,²⁸ explotació que garanteix el benestar animal i la qualitat de la matèria primera. La vinculació amb el territori és una característica de Portal Berguedà, que, a part del seu projecte social, té també l'objectiu de promoure els productes del Berguedà.

L'equip tècnic està format per un gerent, un tècnic de producció que supervisa l'obra i dona suport als joves que hi treballen, un repartidor, un

25. Per a més informació, vegeu <http://www.deliciesdelbergueda.cat>.

26. Per a més informació, vegeu <http://www.fundacioportal.org/qui.htm>.

27. Per a més informació, vegeu <http://casabellanatura.eu/>.

28. Per a més informació, vegeu <http://www.lalleteriadecalgris.com/>.

estudiant en pràctiques i un voluntari en la promoció comercial. Hi ha dos usuaris, nombre que es vol ampliar, que provenen del centre de teràpia i que, després d'un procés de rehabilitació, van anar a viure en pisos tutelats a Berga. Treballen a temps complet i tenen un seguiment individualitzat del seu procés d'inserció laboral i personal.

L'obrador es troba al Viver d'Empreses de Cercs, promogut per l'Agència de Desenvolupament del Berguedà per a facilitar l'activitat empresarial a la comarca. Portal Berguedà és membre de la Xarxa Agrosocial.²⁹ A més, ha rebut suport financer de la Fundació Ship2B, entitat col·laboradora del Programa d'Emprenedoria Social de Catalunya, per a poder ampliar l'activitat econòmica i social. Els iogurts els comercialitza a les comarques de l'eix Berga-Barcelona. Té la intenció d'ampliar la gamma de productes i elaborar formatges i altres derivats lactis frescos. També té projectat crear una explotació agrària on els joves de la Fundació Amalgama puguin ocupar-se en feines relacionades amb el sector agrari i la transformació agroalimentària.

6.10. Riu Verd

Riu Verd és una cooperativa d'iniciativa social i sense ànim de lucre. El projecte Riu Verd³⁰ (Solsona, 2014) sorgeix per a respondre a les necessitats socials detectades per la Unitat d'Escolarització Compartida (UEC) del Solsonès, gestionada per l'Associació l'Afrau de Serveis Educatius, Culturals, Socio-laborals i de Lleure. L'objectiu és educar joves amb dificultats d'aprenentatge en l'educació secundària obligatòria, en entorns socials vulnerables per a integrar-los i formar-los socialment i laboralment. Proporciona un itinerari formatiu específic individual, a través de les diferents activitats de l'entitat, com el conreu hortícola, el cultiu d'herbes aromàtiques i l'elaboració de productes agroalimentaris de temporada i conserves, com ara melmelades i confitures. Fan altres activitats com el servei de cuina de menjadors col·lectius (escoles de la comarca), o tasques de jardineria i manteniment. Ha rebut ajuda del Programa de Suport a l'Emprenedoria Social de la Generalitat de Catalunya pel que fa a l'assessorament sobre el model de negoci i la viabilitat econòmica del projecte.

L'equip tècnic són tres socis: un educador social amb experiència en agricultura ecològica i transformació de productes; un cuiner dedicat a l'obrador, i un jardiner professional, que té cura dels serveis de l'EI. Les persones beneficiàries són sis joves en RES assignats pels Serveis Socials de Solsona. Alguns amb perfil de delinqüència i sovint al llindar de la pobresa,

29. Per a més informació, vegeu <http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/content/xarxa-agrosocial>.

30. Per a més informació, vegeu <http://www.riuverd.cat>.

amb problemes de violència associats a trastorns mentals i consum de substàncies tòxiques, o bé amb problemàtiques de conducta que dificulten l'aprenentatge acadèmic ordinari.

Els ingressos provenen de la venda de la producció, també rep un ajut privat de l'Associació l'Afrau (programa de Garantia Juvenil), destinat a formació i millores infraestructurals. Ha rebut subvencions de la Generalitat de Catalunya per a incorporar tècnics d'inserció. Les instal·lacions són a Cal Robert, el Vinyet de Solsona, on cultiva una hectàrea d'horta i fruiters, ampliable en un futur. Disposa d'un hivernacle i un obrador per a elaborar-hi conserves vegetals, una botiga, un magatzem i sales polivalents per a la preparació de les cistelles. El projecte creix en xarxa per a buscar aliances i així poder consolidar-se, com la participació en el projecte cooperatiu Biolord,³¹ dedicat a les pomeres de muntanya. Forma part del projecte d'Agrotreballa al Solsonès des del 2016, de foment de l'ocupació agrària i de l'AS.

6.11. Principals característiques estructurals de les deu entitats

A les taules I i II s'exposen les principals característiques que descriuen les entitats, totes sense ànim de lucre, dels deu projectes d'AS estudiats. S'observa que tots els projectes s'han creat a partir de l'any 2008, encara que les entitats mare, sovint del TSS, poden ser anteriors. La majoria dels projectes sorgeixen dels convenis entre l'Administració local o entitats del TSS amb grups d'experts i/o tècnics motivats per l'AS. La majoria tenen una entitat mare, que ha ajudat a promoure el projecte, o bé els impulsors n'han buscat el suport. El 60 % mostren finançament públic i privat, un 30 % únicament públic i un 10 % únicament privat. Tanmateix, el 70 % del finançament total s'obté, com a mitjana, de l'activitat pròpia del projecte (agrària, de transformació de productes agraris o altres serveis). Hi ha diversos col·lectius en RES beneficiaris i una certa igualtat de gènere encara que hi predomina el masculí lleugerament, tant entre els usuaris com entre els tècnics.

7. RESULTATS

7.1. Estudi de la situació econòmica de les entitats el 2015 i del model de negoci

Amb relació a l'estudi econòmic de les entitats, s'observa una tendència a tenir un excés d'actius i de liquiditat que els fa disminuir la rendibilitat. La viabilitat continuada del projecte és un objectiu a llarg termini, perquè,

31. Per a més informació, vegeu <http://pomademuntanyabiolor.com/>.

L'agricultura social, una activitat que retorna a la societat

TAULA I. *Característiques estructurals de les entitats dels deu projectes d'AS estudiats*

Projecte	Any de creació	Localització	Tipus d'entitat*	Promotors	Entitat mare
Can Calopa de Dalt	2010	Parc de Collserola (Barcelona)	Cooperativa	Ajuntament de Barcelona i L'Olivera Cooperativa	L'Olivera Cooperativa
L'Ortiga	2014	Sant Cugat del Vallès	Cooperativa i SL	Ajuntament de Sant Cugat del Vallès i grup d'experts i tècnics	Ajuntament de Sant Cugat del Vallès
Els Horts de Can Salas	2013	Torrebonica (Terrassa)	SLL i CET	Ajuntament de Terrassa i L'Heura, SLL	L'Heura, SLL (CET)
Casa Dalmases	2009	Cervera	Fundació	Fundació Casa Dalmases i CO l'Espigol (SLL)	Associació Alba
Bolet Ben Fet	2008	Sant Antoni de Vilamajor	Cooperativa, grup de cooperatives (TEB) i CET	Un emprenedor expert, TEB i TEB Verd	TEB
Sambucus	2011	Manlleu	SCCL inscrita com a EI	Administració local i grup d'experts i tècnics	—
La Klosca-CET	2008	Mataró	SLU i CET	Ajuntament i Centre de Formació i Prevenció de Mataró (CFP)	Fundació CFP
Aprodisca, Ambientals i Ecològics	2010	Montblanc	SLU d'inserció i CET	Aprodisca i Generalitat de Catalunya	Aprodisca
Delícies del Berguedà	2011	Cercs (Berguedà)	SLL d'inserció	Fundació Amalgama i Fundació Portal	Fundació Portal
Riu Verd	2014	Solsona	Cooperativa i EI	Associació l'Afrau i Generalitat de Catalunya	Associació l'Afrau

* Totes sense ànim de lucre.

CET: centre especial de treball; CO: centre ocupacional; EI: empresa d'inserció; SCCL: societat cooperativa catalana limitada; SL: societat limitada; SLL: societat limitada laboral; SLU: societat limitada unipersonal; TEB: Taller Escola Barcelona.

FONT: Elaboració pròpia.

TAULA II. *Activitat, finançament i persones involucrades en les entitats dels deu projectes d'AS estudiats*

Projecte	Finançament¹	Activitat principal	Beneficiaris	Nombre d'usuaris	Equip tècnic
Can Calopa de Dalt	Públic	Producció de vi i d'oli Residència llar Patrimoni històric	Joves en RES amb discapacitat intel·lectual	17 TC (20 % D)	8 D i 4 H 4 V (50 % D)
L'Ortiga	Públic	Agroecologia i horticultura ecològica Formació laboral	Persones en RES, escolars i adults (formació)	41 TC (46 % D) 1.900 escolars amb problemes	7 D i 13 H Alguns V i S
Els Horts de Can Salas	Privat/públic	Horticultura ecològica Formació laboral i activitats escolars	Persones amb discapacitat i trastorn mental	4 TC (25 % D) 592 alumnes amb problemes	4 D i 2 H
Casa Dalmases	Privat	Producció de cervesa i de xocolata artesana Patrimoni històric	Persones amb debilitat intel·lectual	1 TC (0 % D) 8 TP (50 % D)	1 D i 1 H 11 V (46 % D)
Bolet Ben Fet	Privat/públic	Producció de bolets ecològics	Persones amb debilitat intel·lectual	6 TC (20 % D)	4 D i 4 H 5 V (20 % D)
Sambucus	Privat/públic	Horticultura ecològica i plantes aromàtiques Restaurant i càtering Formació agrària	Persones en RES	11 TC (45 % D)	5 D Alguns S
La Klosca-CET	Privat/públic	Producció d'ous ecològics	Persones amb trastorn mental sever	7 TC ² (43 % D)	1 D 2 V (50 % D) Algun S
Aprodisca, Ambientals i Ecològics	Privat/públic	Horticultura ecològica i producció d'aliments del camp	Persones en RES	7 TC (0 % D)	2 D i 1 H Alguns V
Delfícies del Berguedà	Privat/públic	Elaboració de productes lactis (iogurts)	Joves amb patologia dual	2 TC (0 % D)	3 H 1 V (0 % D) 1 S (0 % D)
Riu Verd	Privat/públic	Formació agrària Horticultura ecològica i plantes aromàtiques Elaboració de conserves	Joves en RES	6 TC (53 % D)	3 H

¹ A més de la venda dels productes propis.

² En persones amb trastorn mental sever, la jornada completa és de 20 hores setmanals.

D: dones; H: homes; RES: risc d'exclusió social; S: estudiants en pràctiques; TC: a temps complet; TP: a temps parcial; V: voluntaris.

FONT: Elaboració pròpia.

encara que pugui rebre el suport econòmic puntual d'una entitat matriu, el projecte pot fracassar. És aconsellable portar la comptabilitat del projecte d'AS com una secció de l'entitat matriu, per a poder analitzar-ne el desenvolupament.

Aquestes entitats reben subvencions per l'activitat assistencial o d'inserció social que duen a terme, però no n'haurien de dependre únicament. S'haurà de buscar l'equilibri entre l'impacte social i la rendibilitat econòmica, i plantejar-se el doble objectiu d'assolir l'impacte social, raó de ser de l'entitat d'AS, i de no descuidar la rendibilitat econòmica per a ser sostenible, encara que els projectes socials tinguin una tendència vers la baixa rendibilitat.

Les entitats d'AS pretenen tenir un ampli ventall de clients per a poder tenir més vendes i més ingressos. Tanmateix, cal focalitzar i prioritzar els tipus de clients per a ser més efectius amb els recursos disponibles, prioritzant alguns productes i les línies de negoci més rendibles. S'haurà d'integrar la innovació com una estratègia competitiva, buscant nous elements de manera periòdica, perquè els clients ho percebin com a valor afegit. El valor social dels productes, el valor afegit obtingut amb la seva transformació i la qualitat són elements innovadors i diferenciadors a l'AS. La meitat de les entitats utilitzen la venda directa o els canals curts de comercialització, i quasi totes participen en plataformes conjuntes, cosa que pot enfortir la presència dels seus productes en el mercat.

És recomanable tenir el suport d'una altra entitat amb trajectòria en el sector o d'agents externs experts. Aquests haurien d'exercir com a mentors, d'acord amb l'experiència (*know-how*) adquirida, fins que l'entitat maduri. És bàsic disposar de tècnics capacitats per a millorar la gestió diària dels projectes d'AS: el treballador social que gestiona els recursos humans amb necessitats especials, l'especialista en agricultura que vetlla per la producció i l'encarregat de la gestió econòmica i financera de l'entitat. Poden estar contractats, a temps complet o parcial, o ser consultors externs, depèn de la dimensió de l'entitat. La figura del voluntari s'ha de combinar amb l'equip de treball consolidat de manera equilibrada.

7.2. Càlcul del retorn social de la inversió

En el procés de càlcul de l'SROI es volen mesurar i comunicar els valors socials, mediambientals i econòmics que es creen per una acció determinada d'AS. Analitzem el resultat obtingut en els projectes d'AS estudiats a través de les cinc fases d'implantació:

Fase 1. Es defineix qui participarà en el procés i com ho farà. Prèviament, cal identificar els agents d'interès implicats (taula III) i el període d'estudi. Per a cadascun s'han identificat i quantificat la inversió realitzada (*inputs*), l'aportació que fa a l'entitat, així com el resultat (*outputs*) que se n'obté. La inversió

TAULA III. *Descripció dels agents d'interès (stakeholders) dels casos d'AS estudiats*

Agents d'interès	Descripció i paper	Motius per a incloure'ls
Beneficiaris: treballadors en RES	Persones usuàries, que sovint gaudeixen d'un contracte de treball.	Són el principal subjecte de les entitats.
Familiars	Són l'entorn proper als usuaris, i experimenten canvis positius com benestar emocional i material.	L'entitat d'AS els dona suport emocional i els descarrega d'una part de la dedicació.
Treballadors professionals (equip tècnic)	Professionals amb competències en diferents àmbits, que han adquirit abans o mentre realitzen l'activitat.	Responsables de l'impuls i la gestió del projecte: ser una empresa productiva i social, atenent les persones en RES.
Persones voluntàries o en pràctiques	Hores de treball voluntàries, en què s'adquireixen habilitats, satisfacció i millora de les relacions socials.	Són essencials en les entitats, donen suport a l'equip tècnic i milloren el capital humà.
Clients	Entitats o persones que valoren la qualitat del producte i dels serveis que ofereixen.	Aporten part dels ingressos comptabilitzats, per a l'adquisició de productes i serveis oferts.
Proveïdors	Aporten les matèries primeres per a l'elaboració dels productes.	Sovint tenen característiques específiques com les ecològiques.
Entitats mare o col·laboradores	Organitzacions (associacions, fundacions...) que donen suport (econòmic o altre) a l'entitat.	Entitats promotores del projecte, que l'acullen, o organismes que proporcionen finançament, etc.
Administracions públiques	Aporten subvencions i ajuts, generalment per als llocs de treball protegit.	Grup important, atès que registra canvis significatius, aporta finançament i facilita el desenvolupament de l'entitat.
Comunitat i territori locals	Entorn territorial sobre el qual l'activitat de l'entitat pot tenir un efecte positiu o generar un canvi.	La comunitat i el territori reben un impacte positiu de l'entitat, en contribuir al desenvolupament social i a la posada en valor del producte local.

FONT: Elaboració pròpia.

total serà la suma de les inversions que aporten els agents d'interès. Els resultats fan referència a les activitats de l'entitat, el nombre de persones en RES ateses, el nombre de voluntaris, el nombre de familiars, les accions realitzades, etc.

Fase 2. Elaboració del mapa d'impacte. Té com a objectiu ajudar a entendre i a articular la teoria del canvi. Es tracta d'explicar de quina manera l'organització crea valor amb l'ús de recursos a partir de determinar el valor del que aporta cada agent d'interès. Cal identificar els resultats dels canvis (*outcomes*) socials, econòmics o ambientals per a cadascun d'ells en les

TAULA IV. Mapa d'impacte del retorn social de les inversions (SROI) dels casos estudiats

Projectes	Impacte total (milers d'euros)	Usuaris %	Família %	Equip tècnic %	Voluntaris %	Administració pública %	Comunitat i territori locals %	Altres %
Can Calopa de Dalt	1.225,1	10,1	18,3	20,1	3,0	24,5	22,0	2,0
L'Ortiga	139,1	22,7	8,1	25,8	5,5	10,9	27,0	0,0
Els Horts de Can Salas	314,5	20,4	17,9	21,4	0,0	22,7	17,5	0,1
Casa Dalmases	57,8	32,2	0,7	11,3	22,7	8,2	24,9	0,0
Sambucus	371,4	17,3	4,2	20,9	3,1	15,0	38,5	1,0
La Klosca-CET	188,0	22,1	8,2	18,1	1,9	16,5	31,4	1,8
Aprodisca, A. i E.	186,7	25,7	7,9	19,1	3,7	20,1	23,5	0,0
Delícies del Berguedà	275,2	16,2	2,4	18,7	5,9	16,8	38,5	1,5
Riu Verd	146,1	30,8	7,7	16,6	0,0	32,7	12,2	0,0
Mitjana	322,7	16,6	12,3	19,9	3,3	21,0	25,7	1,2

NOTA: Les dades obtingudes de Bolet Ben Fet no n'han permès calcular l'SROI.

FONT: Elaboració pròpia.

activitats de l'entitat. L'objectiu, en el cas de l'AS, és millorar l'autonomia personal dels usuaris en RES (valor que caldrà ponderar segons el seu nombre).

L'impacte SROI de cada agent d'interès s'exposa a la taula iv.

Fase 3. Valoració dels resultats. Per als canvis que hem identificat s'han establert indicadors que expliquen quin és l'impacte que s'ha aconseguit i, a més, es quantifiquen les unitats de canvi obtingudes per a un període. S'aplica una aproximació monetària específica (*financial proxy*) per als indicadors per a quantificar en termes monetaris els canvis assolits.

Fase 4. Mesura de l'impacte total per a cada un dels canvis. Es quantifica l'impacte de la inversió que es relaciona amb el valor dels resultats que s'han obtingut i els canvis es corregeixen deduint els que no són conseqüència de l'activitat de l'entitat analitzada, i emprant diferents correctors:

TAULA V. *Relacions SROI entre els euros invertits i els resultats dels canvis en euros*

Projecte	SROI (€/€ utilitzat)	Impacte total (€)	Total d'inversions (€)
L'Ortiga	6,01	139.135,83	22.465,08
L'Heura	2,96	314.511,46	103.190,00
Aprodisca, A. i E.	2,87	186.717,22	63.151,04
Can Calopa de Dalt	2,75	1.225.084,52	432.645,59
La Klosca-CET	2,74	188.043,00	66.521,31
Casa Dalmases	2,72	57.833,02	20.652,16
Riu Verd	2,69	146.051,58	63.763,29
Delícies del Berguedà	2,38	275.230,40	112.550,01
Sambucus	2,02	371.358,74	178.109,23
Total del conjunt dels projectes	2,73	2.903.965,77	1.063.047,71
Mitjana aritmètica	3,02	322.662,86	118.116,41

FONT: Elaboració pròpia.

pes mort, atribució i deteriorament, i s'aplica un corrector temporal per als canvis que tenen lloc en períodes de més o de menys d'un any.

Fase 5. Càlcul de l'SROI. Se sumen els beneficis, es resten els efectes negatius i es compara el resultat obtingut amb la inversió.

La relació entre l'impacte total de cada entitat i el total d'inversions utilitzades dona lloc a l'SROI, que representa el retorn final de cada entitat per cada euro utilitzat en el projecte (taula v).

Finalment, cal comunicar els resultats obtinguts, transmetent tota la informació als agents d'interès, per a poder-los contrastar i verificar.

El resultat total de l'impacte social d'aquests nou projectes se situa en 2.903.965,77 €, calculat segons un any d'activitat (2015). D'aquest impacte, el 28 % és per a les persones usuàries i les seves famílies (837.453,9 €); el 22 % és per a l'Administració pública (609.192,4 €); el 20 % és per a les persones gestores del projecte i l'equip tècnic (579.159,9 €), sobretot per la contribució d'aquestes entitats a la creació d'ocupació i l'adquisició d'habilitats en un sector especialment innovador, i, finalment, el 25 % és per al territori local i la comunitat (746.513,8 €), per la contribució al desenvolupament local, la gestió ambiental del territori i la recuperació d'espais agraris abandonats, principalment en l'àrea periurbana. En el cas de L'Ortiga, hi ha una rotació molt gran dels usuaris, que fa que hi hagi un impacte molt gran de canvi.

Els retorns observats en els projectes estudiats serien: 1) els beneficis socials, com la inserció, facilitar serveis sanitaris o aconseguir l'apoderament de persones en RES; 2) els beneficis econòmics, com ocupació remunerada dels col·lectius en RES o la reducció de la despesa de l'Administració pública (subsidi d'atur, recaptació d'impostos), a més dels ingressos per la venda de productes i serveis, i 3) els beneficis ambientals, com la recuperació de terres de conreu, la reducció del risc d'incendis, la reducció de l'emissió de gasos contaminants o la millora de la biodiversitat. En conjunt, suposen aproximadament tres euros per cada euro utilitzat.

8. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

A partir d'aquest estudi es demostra que els projectes d'AS són viables econòmicament, ambientalment i socialment, que ofereixen un retorn a les inversions realitzades, i que és una activitat en creixement a Catalunya, encara poc visible i amb reptes futurs en matèria d'organització i xarxes.

L'AS és un sector molt heterogeni i amb dinàmiques internes específiques que dificulten l'establiment d'aliances i la cerca de recursos per al mateix sector. Aquesta diversitat exigeix una especialització més gran en els equips professionals de suport i acompanyament a les persones amb fragilitats, en matèria d'ocupació, d'integració social, d'educació i de tractament terapèutic.

L'any 2017, es van censar 161 entitats, mentre que el 2008 n'eren 42. Pel que fa a l'evolució del sector, podria parlar-se de tres períodes: abans del 1995 (origen de l'AS); del 1995 al 2007, amb un creixement moderat, en què l'AS se centra en els col·lectius de discapacitats i/o amb trastorns mentals, i després de la crisi del 2008, amb un fort increment dels col·lectius en RES.

Els projectes d'AS a Catalunya se centren en l'horticultura, enfortida amb els horts socials, així com pels conreus de l'olivera i la vinya, que garanteixen un alt valor afegit. Cal considerar la transformació agroalimentària i els treballs forestals, cada cop més presents. La major part dels projectes contribueixen a forjar un model de producció sostenible i un desenvolupament econòmic just, ètic i solidari. La proposta de valor de les entitats d'AS és oferir un producte amb qualitats organolèptiques rellevants i saludable, de proximitat i amb valor social, que es distribueix de manera directa, cosa que facilita la comunicació personalitzada amb els consumidors, i comercialitza els seus productes a través de circuits curts i xarxes agroalimentàries locals, i redueix la intermediació.

L'AS ofereix l'oportunitat de recuperar els espais agrícoles que han estat abandonats o descurats, per l'emigració rural o la pressió de la urbanització, i de donar-los valor. L'AS contribueix a la gestió ambiental en els entorns on s'implementa, i redueix l'erosió dels espais agroforestals, augmenta la biodi-

versitat i minimitza el risc d'incendi. També cal valorar el suport al desenvolupament local sostenible, relacionant els recursos locals, activitats i actors d'un mateix espai per a generar pràctiques innovadores i productes amb un alt valor afegit que valorin el territori i creïn noves oportunitats.

En la meitat de les entitats, les vendes són la font d'ingressos més important, un 70 % dels ingressos de mitjana. La resta del finançament són quotes de socis, subvencions, prestacions de serveis, etc., fet que mostra que aquestes entitats tenen una baixa dependència dels ajuts públics i busquen la viabilitat econòmica a través de fonts pròpies. L'avaluació de l'impacte social (SROI) de les entitats seleccionades revela que els projectes d'AS, de mitjana, retornen a la societat prop de tres euros per cada euro utilitzat.

Tanmateix, hem pogut observar que a les entitats d'AS els cal una dotació millor de personal tècnic i professional, i un pla de formació específic per al personal del sector, especialment en els àmbits agrari i d'atenció als col·lectius amb els quals treballen, així com en l'àmbit empresarial per tal que les entitats puguin ser rendibles sense perdre els valors socials i no lucratius. S'haurien de fomentar sinergies i intercanvi d'experiències entre els promotors de les entitats d'AS i altres agents clau, com l'Administració pública, centres educatius, entitats del TSS i la pagesia. També caldria establir mesures per a impulsar l'AS a Catalunya, com la creació d'una plataforma de suport i un banc de bones pràctiques, la demanda de clàusules socials a l'Administració per a la contractació de serveis o per a la compra de béns i la creació d'un segell que certifiqui el valor social dels productes comercialitzats. Caldrà promoure una legislació específica per a l'AS a Catalunya, com en altres països d'Europa, i, en resum, oferir recursos per a fomentar-ne la pràctica.

AGRAÏMENTS

Al programa RecerCaixa (2014ACUP29, 2011ACUP23), que ha fet possible aquesta recerca del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb l'equip: Antoni F. Tulla (investigador principal), Anna Badia, Àngel Cebollada, Josep Espluga, Camille Evard, Carles Guirado, Imma Pallarès, Marta Rançaño, Laia Sendra, Natàlia Valldeperas i Ana Vera.

BIBLIOGRAFIA

- ARMESTO, X. A. (2005). «Notas teóricas entorno al concepto de post productivismo agrario». *Investigaciones Geográficas*, núm. 36, p. 137-156.
- BOWLER, I. R. (1992). «The industrialization of agriculture». A: BOWLER, I. R. (ed.). *The geography of agriculture in developed market economies*. Longman: Harlow, p. 7-31.

- DESSEIN, J.; BOCK, B. B.; KROM, M. P. de (2013). «Investigating the limits of multi-functional agriculture as the dominant frame for green care in agriculture in Flanders and the Netherlands». *Journal of Rural Studies*, núm. 32, p. 50-59.
- ESTELA, O. (2015). «Politiche pubbliche per economie locali resilienti, Territorio della Ricerca su Insediamenti e Ambiente». *Rivista Internazionale di Cultura Urbanistica*, núm. 15, p. 81-94.
- FAUS, P.; BLANCO, E.; POITRAS, J. (2012). *La ciudad jubilada: Breve diccionario sobre los huertos informales en los ríos de Barcelona*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.
- FINOULA, R.; PASCALE, A. (2008). *L'agricultura sociale nelle politiche pubbliche*. Roma: INEA.
- FIRMINO, A. (2011). «Agricultura social em Portugal – inovação de futuro incerto?». A: *Actas do I Encontro de Agricultura Social*. Coimbra: Escola Superior Agrária de Coimbra.
- GALIAKIS, D. (2014). «Typologies of social farming activities in Greece». A: *Europe for Citizens*. Agia, República Hel·lènica: Ruract.
- GARCÍA-LLORENTE, M.; ROSSIGNOLI, C. M.; IACOVO, F. di; MORUZZO, R. (2016). «Social farming in the promotion of socio-ecological sustainability in rural and periurban areas». *Sustainability*, vol. 8 (12), p. 1238.
- GUIRADO, C.; BADIA, A.; TULLA, A. F.; VERA, A.; VALLDEPERAS, N. (2013). «L'agricultura social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu». *Biblio 3W: Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, vol. XVIII, núm. 1046 (25 octubre), p. 1-27.
- (2014). «La agricultura social en Catalunya: innovación social y dinamización agroecológica para la ocupación de personas en riesgo de exclusión». *Ager, Journal of Depopulation and Rural Development Studies*, núm. 17, p. 65-97.
- GUIRADO, C.; TULLA, A. F.; VALLDEPERAS, N. (2018). «La agricultura social en Cataluña: diagnosis de un fenómeno emergente». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, vol. 77.
- GUIRADO, C.; VALLDEPERAS, N.; TULLA, A. F.; SENDRA, L.; BADIA, A.; EVARD, C.; CEBOLLADA, A.; ESPLUGA, J.; PALLARÈS, I.; VERA, A. (2017). «Social farming in Catalonia: rural local development, employment opportunities and empowerment for people at risk of social exclusion». *Journal of Rural Studies*, vol. 56, p. 50-59.
- HASSINK, J. (2003). *Combining agricultural production and care for persons with disabilities: a new role of agriculture and farm animals*. Wageningen: Wageningen University.
- HASSINK, J.; DIJK, M. van (ed.) (2006). *Farming for health: Green-care farming across Europe and the United States of America*. Dordrecht: Springer.
- HAUBENHOFER, D. K.; ELINGS, M.; HASSINK, J.; HINE, R. E. (2010). «The development of green care in western European countries». *Explore*, núm. 6, p. 106-111.

- HINE, R.; PEACOCK, J.; PRETTY, J. (2008). «Care farming in the UK: contexts, benefits and links with therapeutic communities». *International Journal Therapeutic Communities*, núm. 29, p. 245-260.
- HOGGART, K.; PANIAGUA, A. (2001). «What rural restructuring?». *Journal of Rural Studies*, núm. 17, p. 41-62.
- IACOVO, F. di (2010). «L'agricoltura sociale: pratiche e paradigmi nello scenario comunitario». A: *XLVII Convegno di Studi de la Società Italiana di Economia Agraria* (Campobasso, Universitat del Molise).
- IACOVO, F. di; O'CONNOR, D. (ed.) (2009). *Supporting policies for social farming in Europe: Progressing multifunctionality in responsive rural areas*. Florència: ARISA.
- IACOVO, F. di; MORUZZO, R.; ROSSIGNOLI, C.; SCARPELLINI, P. (2013). «Innovating rural welfare in the context of civicness, subsidiarity and co-production: social farming». A: *Proceedings of the 3rd EURUFU Scientific Conference: Social Issues and Health Care in Rural Areas* (Sondershausen, Alemanya, 25 març 2014).
- IDESCAT (2017). Institut d'Estadística de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- ILBERY, B. W.; BOWLER, I. R. (1998). «From agricultural productivism to post-productivism». A: ILBERY, B. W. (ed.). *The geography of rural change*. Londres: Longman, p. 57-84.
- LAVILLE, J.-L. (2015). *Asociarse para el bien común: Tercer sector, economía social y economía solidaria*. Barcelona: Icaria.
- LECK, C.; EVANS, N.; UPTON, D. (2014). «Agriculture – who cares? An investigation of “Care Farming” in the UK». *Journal of Rural Studies*, núm. 34, p. 313-325.
- LOCKWOOD, J. A. (1999). «Agriculture and biodiversity: finding our place in this world». *Agriculture and Human Values*, núm. 16, p. 365-379.
- MARBÁN, V.; RODRÍGUEZ, G. (2006). «Estado de bienestar y tercer sector social en España. El estado de la investigación social». *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, núm. 56, p. 117-139.
- MARSDEN, T.; LOWE, P.; WHATMORE, S. (1990). *Rural restructuring: Global processes and their responses*. Londres: David Fulton Publishers, Ltd.
- NICHOLLS, J.; LAWLOR, E.; NEITZERT, E.; GOODSPEED, T.; CUPITT, S. (ed.) (2012). *A guide to social return on investment*. Londres: Cabinet Office. Office of the Third Sector: The SROI Network. Accounting for Value.
- O'CONNOR, D.; LAI, M.; WATSON, S. (2010). *Overview of social farming and rural development policy in selected EU member states: NRN Joint Thematic Initiative on Social Farming*. Brusselles: European Community. European Network for Rural Development.
- PLAZA, C. (2017). «Vida i treball en comunitat: Emmaús Rural». *Poblet*, II època, any XVII, núm. 35 (Germandat del Monestir Cistercenc de Santa Maria de Poblet), p. 48-53.

L'agricultura social, una activitat que retorna a la societat

- SEMPIK, J.; HINE, R.; WILCOX, D. (ed.) (2010). *Green care: a conceptual framework: A report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care*. Loughborough: Centre for Child and Family Research. Loughborough University. (COST 866; Green Care in Agriculture)
- SILVA, N. da (2015). *Estudo dos benefícios sociais, ambientais e económicos das hortas sociais biológicas do município da Oóvoa de Lanhoso*. Memòria de màster. Viana do Castelo: Instituto Politecnico do Viana do Castelo.
- TULLA, A. F.; GUIRADO, C.; BADIA, A.; VERA, A.; VALLDEPERAS, N.; EVARD, C. (2015). «L'agricultura social a Catalunya. Una doble perspectiva: desenvolupament local i ocupació de collectius en risc d'exclusió social». *Quaderns Agraris*, núm. 38 (juny), p. 23-49.
- TULLA, A. F.; VERA, A.; BADIA, A.; GUIRADO, C.; VALLDEPERAS, N. (2014). «Rural and regional development policies in Europe: social farming in the common strategic framework (Horizon 2020)». *Journal of Urban and Regional Analysis*, vol. vi (1), p. 35-52.
- TULLA, A. F.; VERA, A.; VALLDEPERAS, N.; GUIRADO, C. (2017). «New approaches to sustainable rural development: social farming as an opportunity in Europe?». *Journal of Studies and Research in Human Geography*, vol. 11 (1), p. 25-40.
- WOODS, M. (2005). *Rural geography: Processes, responses and experiences in rural restructuring*. Londres: SAGE Publications.